

بسم الله

انحرافات اخلاقی (راه‌های پیشگیری و درمان)

جعفر گل محمدی
عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
سید مجتبی هاشمی

سرشناسه: گل محمدی، جعفر، ۱۳۴۳.
 عنوان و نام پدیدآور: انحرافات اخلاقی (راه‌های پیشگیری و درمان) // جعفر گل محمدی،
 سیدمجتبی هاشمی
 مشخصات نشر: تهران: میراث فرهیختگان، ۱۳۹۹.
 مشخصات ظاهری: ۱۹۴ ص؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
 شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۰۱۳-۸۹-۴
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۸۷-۱۹۴؛ همچنین به‌صورت زیرنویس.
 موضوع: اخلاق اسلامی
 موضوع: Islamic ethics
 موضوع: اخلاق
 موضوع: Ethics
 موضوع: تربیت اخلاقی
 موضوع: Moral education
 موضوع: تربیت اخلاقی - جنبه‌های مذهبی - اسلام
 موضوع: Moral education--Religious aspects--Islam
 شناسه افزوده: هاشمی سیدمجتبی ۱۳۶۳-
 رده‌بندی کنگره: BP۲۷/۸
 رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۶۱
 شماره کتابشناسی ملی: ۶۱۸۴۴۵۹

عنوان کتاب: انحرافات اخلاقی (راه‌های پیشگیری و درمان)
 مؤلفان: جعفر گل محمدی - سیدمجتبی هاشمی
 طراح جلد: علی قنبریان
 ناظر چاپ: مؤسسه فرهنگی هنری نوین پژوهش فیاض
 ناشر: میراث فرهیختگان
 نوبت چاپ: اول، خرداد ۱۳۹۹ - تهران
 شمارگان: ۵۰۰ نسخه
 قیمت: ۲۵ هزار تومان

مالکیت مادی و معنوی این اثر برای نویسندگان محفوظ است

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۰۱۳-۸۹-۴

ISBN: 978-622-7013-89-4

بیشگفتار

اگر بگوییم امروزه بزرگ‌ترین بحران جامعه بشری، چیزی جز بحران اخلاقی نیست، سخن به گزافه نگفته‌ایم. بسیاری از ناراحتی‌های روانی، خودکشی‌ها، فروراشی‌ماند‌ها، جنگ‌ها، کشت و کشتارها، نسل‌کشی‌ها، غارت و چپاول ملت‌ها، مظالم تجاوز و اشغال، قتل کودکان بی‌گناه و بی‌سرپرست، گرسنگی و بیماری میلیون‌ها نفر در سراسر جهان و... نتایج این بحران است. گرچه جامعه بشری با بحران‌های گوناگونی نظیر بحران سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و... نیز دست و پنجه نرم می‌کند اما ریشه همه بحران‌ها، بحران اخلاقی است که اگر این بحران رفع شود، بسیاری از مشکلات و بحران‌های دیگر خود به‌خود از بین خواهد رفت.

«آن چیزی که دنیا را تهدید می‌کند، سلاح‌ها و سرنیزه‌ها و بمب‌ها و امثال این نیست، آن چیزی که دارد این سیاره ما را در سراسیمگی لحظاتی قرار می‌دهد، انحراف اخلاقی است. اگر انحراف اخلاقی نباشد، هیچ‌یک از این سلاح‌های جنگی به حال بشر ضرر ندارد».^۱

بنابراین بحران جامعه امروز، صرفاً بحران مادی نیست بلکه بحرانی از جنس بحران معنویت است که شاخه‌ای از این معنویت، اخلاق است که با وجود آن، جامعه به آبادانی و صلح و صفا و دوستی می‌رسد و اگر انحرافی در آن صورت پذیرد، فرد و جامعه هلاک و نابود می‌شوند. پس مهم‌ترین وظیفه همه مصلحان و دلسوزان بشریت، تلاش برای یافتن راه‌هایی برای برون‌رفت از این بحران و ایجاد جهانی عاری از بداخلاقی‌ها و رشتی‌ها است تا زمینه و بستر برای زیست شرافتمندانه و درخور شأن انسان فراهم آید.

آنچه پیش رو داریم، تلاشی است به‌اندازه توان ناچیز برای پاسخگویی به این نیاز اساسی که امیدواریم به‌اندازه خود مفید واقع شود و دیگر پژوهشگران و اندیشمندان را آگاه‌ها و رویکردهای مختلف به این مسئله توجه نمایند و راهکارهای رهاش از این بحران را پیش پای بشریت قرار دهند.

از همه خوانندگان گرامی استدعا داریم در غرض‌ها و کاستی‌های این اثر ناچیز، کریمانه درگذرند و خطاهای آن را به ما یادآور شوند.

جعفر گل محمدی

میدو، جنتی، ماشمی

تابستان ۹۸

فهرست

۹	مقدمه
۱۷	فصل اول: مفاهیم و ادوات
۱۸	تعریف انحراف
۱۸	تعریف لغوی
۱۸	تعریف اصطلاحی
۱۸	تعریف جامعه‌شناسان
۲۰	تعریف روانشناسان
۲۲	تعریف دین‌داران
۲۴	تعریف عرفی
۲۴	واژگان انحراف در قرآن
۲۶	تعریف اخلاق
۲۸	طبیب در وادی اخلاق
۳۰	انواع انحرافات اخلاقی
۳۰	انحرافات در قلمرو اخلاق فردی

- انحرافات در قلمرو اخلاق اجتماعی ۳۱
- انحرافات در قلمرو اخلاق محیط‌زیست ۳۱
- فصل دوم: علل انحرافات اخلاقی از نظر قرآن و سنت ۳۳
- الف) علل شناختی ۳۳
- (۱) انکار خدا ۳۴
- (۲) انکار انبیا و ائمه معصوم (ع) ۳۶
- (۳) انکار معاد ۳۹
- (۴) اعتقاد به جبر ۴۲
- (۵) عدم تعقل، تدبیر و تفکر ۴۵
- ب) علل روحی، روانی، انحرافات ۴۷
- (۱) غلبه هوای نفس ۴۷
- (۲) حب دنیا ۴۹
- (۳) احساس حقارت و ضعف شخصیت ۶۱
- (۴) غلبه قوه غضبیه ۶۶
- ج) علل زیستی انحرافات ۶۹
- (۱) وراثت ۶۹
- (۲) عدم تأمین نیازهای زیستی ۷۲
- د) علل اجتماعی انحرافات ۷۴
- خانواده ۷۴
- (۱) عدم آشنایی زوجین با وظایف همسررداری و فرزند پروری ۷۶
- (۲) سستی بنیان خانواده ۷۷

۷۸.....	(۳) بد رفتاری.....
۷۹.....	(۴) تبعیض.....
۸۱.....	(۵) سهل انگاری در تربیت.....
۸۳.....	(۶) بی توجهی به تربیت دینی فرزندان.....
۸۷.....	(۷) سختگیری در تربیت.....
۹۰.....	(۸) دموود محبت.....
۹۳.....	
۹۳.....	(۱) معام منحرب با اخلاق.....
۹۴.....	(۲) متون آئینش منحرف کننده.....
۹۵.....	جامعه.....
۹۶.....	فساد حکومت و رهبران سیاسی و اجتماعی.....
۱۰۳.....	(ه) علل رفتاری انحرافات.....
۱۰۳.....	(۱) عدم پابندی به احکام شرعی.....
۱۰۴.....	(۲) عدم تقید به اخلاق.....
۱۰۵.....	(۳) دوستی و هم نشینی با رفیقان بد و ناباب.....
۱۱۰.....	(۴) شرکت در مجالس لهو و لعب.....
۱۱۲.....	(۵) تقلید کورکورانه از جامعه.....
۱۱۷.....	فصل سوم: راههای پیشگیری و درمان انحرافات اخلاقی.....
۱۱۸.....	راههای نظری.....
۱۱۸.....	(۱) خودشناسی.....
۱۱۹.....	(۲) تصحیح اعتقادات.....

- ۳) یاد خدا ۱۲۳
- ۴) یاد مرگ ۱۲۷
- ۵) عبرت‌آموزی ۱۳۳
- ۶) توجه به پیامدها ۱۳۵
- راه‌های عملی ۱۳۹
- (تقوا) ۱۳۹
- (صبر و استقامت) ۱۴۳
- ۳) تضییع نفس ۱۴۶
- ۴) ترک عادات ناپسند ۱۴۷
- ۵) کنترل قوه خیل ۱۴۸
- ۶) مراقبه و محاسبه ۱۵۰
- ۷) غنیمت شمردن عمر ۱۵۵
- ۸) مجالست و هم‌نشینی با خوبان ۱۵۸
- ۹) آگاهی‌بخشی ۱۶۰
- ۱۰) محبت به خدا ۱۶۲
- ۱۱) تقویت اراده ۱۶۷
- ۱۲) هجرت ۱۷۳
- ۱۳) محبت به اهل بیت (علیهم‌السلام) ۱۷۷
- ۱۴) ترویج فضایل اخلاقی از سوی خواص ۱۸۰
- ۱۵) احیای سنت‌های اخلاقی اهل بیت (علیهم‌السلام) ۱۸۲
- کتاب‌نامه ۱۸۷

مقدمه

«انحراف اخلاقی» عنوان دیگری برای رذیلت‌های اخلاقی، صفات بد و مذموم اخلاقی و رفتارهای ناشایست اخلاقی است که بسیاری از انسان‌ها از آن در مان نیستند. چرا که انسان را از یک‌جهت، نفس‌اماره، از جهتی، شیطان قفس‌خورده و از جهتی دیگر اسباب و محرک‌های منحرف‌کننده فراوانی محاصره کرده و طبیعت زندگی انسان طوری است که گاه ناخواسته مبتلا به انحراف اخلاقی می‌شود؛ بنابراین جز معصومین (علیهم‌السلام) کسی نمی‌تواند ادعای عصمت کند.

در طول تاریخ، اندیشمندان، مصلحان اجتماعی، انما و کسانی که به ارزش و اهمیت انسان و جامعه انسانی احترام می‌نهادند، تلاش‌های زیادی را با انگیزه‌ها و رویکردهای متفاوت انجام داده‌اند تا با پیدایش انحرافات و راه‌های پیشگیری از آن را کشف کنند.

«بعضی از ناآگاهان، مسائل اخلاقی را، به‌عنوان یک امر خصوصی در زندگی شخصی می‌نگرند و یا آن‌ها را مسائل مقدس روحانی و معنوی می‌دانند که تنها در زندگی سرای دیگر اثر دارد، در حالی‌که این یک اشتباه بزرگ است؛ اکثر مسائل اخلاقی بلکه همه آن‌ها، آثاری در زندگی

اجتماعی بشر اعم از مادی و معنوی دارد و جامعه انسانیت منهای اخلاق به باغ وحشی تبدیل خواهد شد که تنها قفس‌ها می‌تواند جلو فعالیت‌های تخریبی این حیوانات انسان‌نما را بگیرد، نیروها به هدر خواهد رفت، استعدادها سرکوب خواهد شد، امنیت و آزادی بازیچه دست هوس‌بازان می‌گردد و زندگی انسانی مفهوم واقعی خود را از دست می‌دهد.

اگر در تاریخ گذشته بیندیشیم، اقوام زیادی را پیدا می‌کنیم که هر کدام بر اثر پاره‌ای از انحرافات اخلاقی، شکست خورده یا به کلی نابود شدند. چه بسیار زمامدارانی که بر اثر نقاط ضعف اخلاقی، قوم و ملت خود را در کام مصائب و در آکی فرو بردند و چه بسیار فرماندهان فاسدی که جان سربازان خود را به خوار افکنده و بر اثر خودکامگی آن‌ها را به خاک و خون کشیدند.

درست است که زندگی فردی، نه بدون اخلاق، لطافت و شکوفایی و زیبایی ندارد؛ درست است که خانواده‌ها، نه اخلاق سامان نمی‌پذیرند؛ ولی از آن‌ها مهم‌تر، زندگی اجتماعی بشر است که با حذف مسائل اخلاقی به سرنوشت دردناکی گرفتار می‌شود که بدترین آن تصور نمی‌شود.^۱

بدون شک انحرافات اجتماعی از انحرافات فردی تأثیر بسیار است زیرا به‌طور مسلم فرد سالم در ساختن جامعه سالم تأثیر بسزایی دارد و جامعه سالم و به دور از انحراف متشکل از افراد سالم و بدون انحراف است. در مقابل جامعه نیز در هدایت و یا منحرف نمودن افراد نقش اساسی دارد خصوصاً برای افرادی که سریع تحت تأثیر جو و محیط خود قرار می‌گیرند و زمینه انحراف و یا هدایت در آن‌ها وجود دارد؛ بنابراین هم فرد

و هم جامعه در به انحراف کشیدن یا هدایت یافتن افراد در تعامل هستند. به بیان دیگر انسان یک موجود اجتماعی است. جامعه بزرگی که در آن زندگی می کند، از یک نظر همچون خانه او است و حریم آن همچون حریم خانه او به حساب می آید. پاکی جامعه و محیط، به پاکی او و ناپاکی جامعه به ناپاکی او کمک می نماید. روی همین اصل انحرافات و گناهان اجتماعی به مراتب بدتر از انحرافات فردی است، زیرا موجب عادی شدن گناه گردیده و بذر گناه را در همه جا می یابند.

در سوره بقره می خوانیم: «سَنَ الْذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ؛ کسانی که دوست دارند زشتی ها در میان مردم پراچان شود عذاب دردناکی برای آن ها در دنیا و آخرت است.» رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) نیز می فرماید: «مَنْ أَدَاعَ فَاحِشَةً كَانَ كَمُبْتَدئِهَا؛ کسی که زشتی را شیوع دهد، همانند کسی است که خودش آن را انجام داده است.» بنابراین می توان گفت شیوع فحشا و علنی کردن آن در جامعه به مراتب بحش از انحرافات فردی بیشتر است چراکه قبح گناه در جامعه ریشه می شود و به صورت یک امر عادی در می آید و منکر، معروف جلوه می کند.

انحراف ها می تواند در ساحت قلب باشد مثل تکبر، حسد، سوءظن یا در ساحت زبان باشد مانند دروغ گویی، غیبت کردن و... و در ساحت بدن به سایر جوارح انسان باشد. انحرافات اخلاقی از هر قسم که باشد، معلول هستند که طبق اصل علیت ضرورتاً عللی دارند لذا این پژوهش به دنبال

۱. سوره نور، آیه ۱۹.

۲. تکافی، ج ۲، ص ۳۵۶.

یافتن پاسخ دو سؤال است:

(۱) علل انحرافات اخلاقی چیست؟

(۲) راه‌های پیشگیری از انحرافات اخلاقی و درمان آن‌ها چیست؟

بررسی علل انحرافات اخلاقی و راه‌های پیشگیری از آن، به دلایل زیادی ضروری و مهم است که به چند دلیل آن اشاره می‌کنیم:

(۱) لازمه پیشگیری از انحرافات اخلاقی و درمان آن‌ها، شناخت علل و اسباب انحرافات اخلاقی است که بدون آن، نمی‌توان راه‌های پیشگیری را شناخت.

(۲) از نظر اسلام، انسان از دو بعد جسمانی و روحانی تشکیل شده و اصالت با بُعد روحانی است؛ بنابراین خودشناسی و خودسازی در مکتب اسلام از اهمیت بسزایی برخوردار است و یکی از راه‌های خودسازی این است که علاوه بر شناخت فضایل اخلاقی و عمل به آن‌ها، علل انحرافات اخلاقی و راه‌های پیشگیری از آن‌ها را باید شناخت. گسترش روزبه‌روز وسایل سوق‌دهنده به انحرافات، اهمیت و ضرورت شناخت انحرافات را دوچندان کرده است.

(۳) در عصر کنونی، علل و اسباب انحرافات و مفاسد در هر زمانی بیشتر است و با پیشرفت سریع فناوری‌های نوپدید، راه‌های رسیدن به انحرافات اخلاقی و غیرانسانی به مراتب گسترده‌تر و سهل‌الوصول‌تر از سابق است پس ضروری است بیش از پیش درباره این مسائل بحث و گفتگو شود.

(۴) با شناخت فضایل و رذایل و علل انحرافات درمی‌یابیم که برخی از دستورات به‌ظاهر اخلاقی اندیشمندان غربی، چیزی جز رذایل و انحراف

اخلاقی نیست. از باب نمونه «نیچه» فیلسوف معروف آلمانی، فلسفه خود را بر اساس بی‌رحمی و برتری نژادی پایه‌گذاری نمود و از این راه چه خونریزی‌های وحشیانه و جنگ‌های خانمان‌سوزی که در قرن اخیر به وقوع پیوست؛ این است منطق این فیلسوف غربی: «باید رأفت و رقت قلب را دور انداخت؛ رأفت از عجز است، قروتنی و فرمان‌برداری از فرومایگی است، حلم و حوصله و عفو و اغماض از بی‌همتایی و سستی است، پس کشتن چرا؟ باید نفس را پرورد، خود را باید خواست و خود را باید پرست. برضعت و ناتوان را باید رها کرد تا از میان برود».^۱

۵) از آنجا که در امراض جسمانی، توصیه پزشکان همیشه تقدم پیشگیری بر درمان است، در مورد امراض روحی نیز چنین است. حکم عقل و دستور ائمه هدی (علیهم‌السلام) هم همین است که فرموده‌اند: «إِنَّ تَرْكَ الذَّنْبِ أَهْوَنُ مِنْ طَلَبِ التَّوْبَةِ» ترک گناه آسان‌تر از توبه است» به عبارت دیگر پیشگیری مقدم بر درمان است. از این‌رو هم در امراض جسمانی و هم در بیماری‌های روحی و انحرافات اخلاقی، باید قبل از مبتلا شدن به امراض، در فکر پیشگیری بود تا بتواند آن، انسان را در معرض آزار و اذیت دنیوی و شقاوت اخروی قرار ندهد.

۶) انسان‌ها وقتی بیماری جسمی به سراغشان می‌آید، سریعاً به پزشک مراجعه کرده و پیوسته پیگیر سلامت جسم خود هستند. اما در مورد بیماری‌های اخلاقی و روحی کم‌توجه و یا بی‌توجه‌اند. حال سؤال این است که چرا مردم به طبیب جسمانی این‌قدر اهمیت می‌دهند و بارها و

۱. سیر حکمت در اروپا، ج ۳، ص ۱۲۹.

۲. الکافی، ج ۸، ص ۳۸۵.

بارها به پزشک مراجعه می‌کنند تا از سلامت خود مطمئن شوند، ولی برای مسائل اخلاقی که ضامن سلامت دنیا و سعادت جاویدان و نجات آن‌ها در هر دو سراسر است و به مضمون آیه «أَلَا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»^۱ تنها راه خوشبختی داشتن «قلب سلیم» است اهمیت‌ی قائل نیستند؟! شاید جواب اکثر مردم این است که آثار امراض جسمانی سریعاً در جسم ظاهر می‌شود و لذا ما را از انسان می‌گیرد و زندگی را به کام انسان تلخ می‌کند. این جواب صحیح است اما باید دانست که اولاً بیماری‌ها مختص به بیماری جسمی نیستند و ثانیاً منشأ بسیاری از بیماری‌های جسمانی، روح و روان است و آثار تریس از راحتی‌های روحی بر جسم به مراتب زیادتر است؛ بیماری‌هایی که هم در این انسان را تباه می‌کند و هم آخرت را، لذا اگر کسی به انحرافات اخلاقی گرفتار شد همان‌طوری که در بیماری‌های جسمی قبل از تشدید بیماری با داروی مختصر جلوی پیشرفت آن را می‌گیرند، در امراض و انحرافات اخلاقی نیز قبل از اینکه کار از کار بگذرد و درمان سخت شود و مانند جسمانی به اعمال جراحی داشته باشد، باید به موقع اقدام کرد تا مبادا انحرافات روح و جان ما مزمن شده و اثر مهلک بگذارد.

برای پاسخ به دو سؤال این پژوهش، رویکردهای مختلف وجود دارد که روش ما در این پژوهش، رویکرد نقلی یا همان رویکرد دینی یعنی مراجعه به کتاب و سنت است چراکه معتقدیم بهترین و متقن‌ترین منبع قرآن و عترت است. پیامبر رحمت فرمودند: «من در میان شما دو شیء

گران‌بها به‌جا می‌گذارم؛ کتاب خدا و عترت من. اگر به آن‌ها تمسک بجویند هرگز گمراه نمی‌شوید.» پس باید به سراغ قرآن و عترت رفت.

با مراجعه به قرآن و سنت، دو دسته از آیات و روایات را پیرامون انحرافات اخلاقی می‌توان یافت:

دسته اول: آیات و روایاتی که از آن‌ها صراحتاً و یا از طریق مفهوم مخالف، علل انحرافات اخلاقی را می‌توان استنباط کرد.

دسته دوم: آیات و روایاتی که راه‌های پیشگیری و یا درمان انحرافات اخلاقی را بیان کرده‌اند.

با بررسی آیات و روایات مربوط به انحرافات، به علل متعددی برمی‌خوریم. گاهی نفس؛ گاهی شر، گاهی روحی و روانی، گاهی زیستی، گاهی اجتماعی و گاهی رفتاری است که با توجه به پنج حوزه یادشده، راه‌حلی‌هایی به‌عنوان پیشگیری و درمان از آیات و روایات می‌توان استخراج کرد.